SADDHARMA

Tijdschrift over boeddhisme **Mei 1994**

In dit nummer:

SADDHARMA - de Goede Leer - is het orgaan van de Stichting Vrienden van het Boeddhisme. Het blad verschijnt viermaal per jaar.
Losse nummers: f. 3,--. ISSN 0924-9818.

De Stichting Vrienden van het Boeddhisme is sinds 15 december 1978 de voortzetting van de Stichting Nederlands Boeddhistisch Centrum die werd opgericht op 8 november 1967. De stichting is:

- een ontmoetingsplaats voor alle vrienden van het boeddhisme;
- niet gebonden aan een boeddhistische school of groepering; de verschillende richtingen die het boeddhisme kent, komen in haar publikaties en op haar bijeenkomsten aan het woord;
- geen religieus genootschap in de engere zin van het woord.

De Stichting Vrienden van het Boeddhisme wil diegenen verenigen - welke levensovertuiging of welk geloof zij ook aanhangen - die op enigerlei wijze belangstellen in het boeddhisme of zich daarbij betrokken voelen. Zij zijn als begunstigers van harte welkom.

Begunstigers ontvangen het tijdschrift Saddharma en brochures over onderwerpen die in het kader van het boeddhisme van belang zijn en die onder auspiciën van de atichting worden uitgegeven; zij hebben het recht deel te nemen aan de landelijke lente- en herfstbijeenkomsten.

Tevens wil de stichting, onder meer door het in stand houden van een bibliotheek, fungeren als documentatiecentrum over het boeddhisme ten behoeve van begunstigers en andere belangstellenden.

Secretariaat: Mevr. S. Piek-Maas Geesteranus, Kerkhoflaan 4, 2585 JB Den Haag, tel. 070-3505194

Minimum-donatie 1994: f. 35,-- (echtpaar f. 45,--, stud. f. 25,--). Postgiro no. 1520022 t.n.v. penningmeester stichting Vrienden van het Boeddhisme, Oegstgeest.

Brochures die nog verkrijgbaar zijn:
Grondbeginselen van het boeddhisme, door Tonny Kurpershoek-Scherft,
Natuurbehoud en milieugeheer: metta en karuna, door Victor Westhoff,
Inzicht en uitzicht, twee opstellen over Zen, door Leo Boer,
Boeddhisme en psychologie, door Rob Janssen,
Oosterse meditatie en westerse psychoterapie, door Ada Herpst.
Prijs (incl. porto) f. 5,50 per exemplaar.

Tevens verkrijgbaar: het insigne 'Wiel van de Leer', met het woord Dharma, verguld. Prijs (incl. porto) f. 17,50.

Bestellingen gelieve men te richting aan het secretariaat.
Vermeldt s.v.p. duidelijk de titel van de gewenste brochure.

SADDHARMA

Jaargang 25, nr. 3 Mei 1994

REDACTIONEEL

LIJNEN VAN DE TRADITIES

De dood staat op de voorgrond in dit nummer van Saddharma. In de eeuwenlange geschiedenis van het boeddhisme is het bereiken van het 'doodloze', waarheen de Boeddha de weg wees, op uiteenlopende manier geïnterpreteerd. De Tibetaan Tsongkhapa keek er rond 1400 anders naar dan de Japanner Nishitani in onze eeuw, zo blijkt wel.

Toch lopen lijnen van de tradities door tot vandaag. Duidelijk is de continuïteit zichtbaar in de populaire film Little Buddha (zie de recensie in dit nummer). De film is vermoedelijk niet toevallig gemaakt nadat de reïncarnatie van Lama Thubten Yeshe (zie de rubriek Boeken) in 1986 in Spanje was ontdekt en wereldwijde publiciteit kreeg.

Het is wel de lijn van een bepaalde traditie, die op het filmdoek te zien is. Het risico bestaat zeker dat talloze bioscoopbezoekers - en mettertijd wellicht ook videokijkers - het beeld van het boeddhisme dat uit de film naar voren komt, zullen beschouwen als een weergave van hét boeddhisme. De uitdrukkelijke instemming van de Dalai Lama met de film vergroot de kans op deze pars pro toto nog. Want ook de Dalai Lama is voor velen de representant van hét boeddhisme.

Dit is allerminst een verwijt aan de Dalai Lama. Zijn charisma en zijn bereidheid om geregeld in de publiciteit te verschijnen, hebben er enorm veel toe bijgedragen om de leer van de Boeddha onder de aandacht te brengen en acceptabel te maken in de westerse wereld van business, techniek en politiek.

Dat er op deze manier, zowel door de publiciteit rond de Dalai Lama als door de film van Bertolucci, een beperkt beeld van de Boeddhadharma en haar verschijningsvormen wordt uitgedragen, is onvermijdelijk. Zo gaat dat nu eenmaal in de 'global village', waar naar het woord van de wetenschapper die deze uitdrukking pasmunt maakte, Marshall McLuhan, 'the medium the message' is. Maar beter een beperkt beeld van het boeddhisme dan helemaal geen beeld. □

IN HET AANGEZICHT VAN DE DOOD

De plaats van de dood in ons leven - daarover sprak Jildi Mohamad Sjah op de najaarsbijeenkomst van de SVB, afgelopen november in Den Haag. Zij werkt aan een promotie-onderzoek over de doodsmeditaties van Tsongkhapa. Enkele essentiële stukken uit haar lezing zijn hieronder samengevat.

Eens zullen wij sterven. Wij weten het, maar onze geest is niet gericht op eindigheid. Wij laten ons meeslepen door projecten in de wereld en houden ons niet bezig met onze toekomstige dood. Onze identificatie met het lichaam is zo volmaakt dat we vergeten dat ons lichamelijk bestaan tijdelijk is. Maar als we inzien dat we leven in het aangezicht van de dood, kunnen wij de kwaliteit van dit leven veranderen, zodat het een leven wordt dat is gericht op het doorbreken van de continuïteit van geboorte en dood.

Tsongkhapa (1357-1419), grondlegger van de Gelugspa-traditie van het Tibetaanse boeddhisme, noemt in zijn grote werk *Lamrim Chenmo* het besef van de vergankelijkheid van het lichaam 'de grove vorm van veranderlijkheid'. Tsongkhapa, monnik, yogi en geleerde, schreef commentaren op de klassieke Mahâyâna-werken en diepgaande studies over de Mâdhyamika-filosofie van Nâgârjuna. Zijn *Lamrim Chenmo* is een zeer invloedrijke verhandeling over de stadia van het pad naar het Ontwaken.

Hij onderscheidt drie vormen van geestestraining, resp. voor mensen met een geringe, middelmatige en superieure motivatie. De eerste vorm van geestestraining is de meditatie die bestaat uit aandacht voor de dood. Tsongkhapa beschrijft eerst de nadelen die de mens treffen als hij meditatie op de dood achterwege laat, dan de voordelen voor degene die wel op de dood mediteert. Vervolgens presenteert hij de meditatie in negen fasen als volgt.

1. De dood is zeker.
   a. De dood zal onvermijdelijk komen en niets zal hem tegen houden.
   b. We kunnen onze levensduur niet verlengen; deze neemt steeds af.
   c. We zullen sterven en tijdens ons leven hebben we nauwelijks de Dharma beoefend.

2. Het tijdstip van de dood is onzeker.

a. Onze levensduur is onbepaald.
b. De oorzaken van onze dood zijn veelvuldig, terwijl de voorwaarden voor ons leven gering zijn.
c. Wanneer we zullen sterven is onzeker omdat ons lichaam kwetsbaar is.

3. Op het tijdstip van de dood beseffen we dat alles nutteloos is met uitzondering van de Dharma.
   a. Wanneer we naar een volgend leven moeten gaan, weten we dat geen van onze verwanten of vrienden ons zullen vergezellen.
   b. Zelfs ons bezit, hoe omvangrijk ook, moeten we achterlaten.
   c. Zelfs ons vlees en onze botten, die met ons in dit leven geboren zijn, moeten we achterlaten.

Deze negen overwegingen zijn elk weer door drie stellingen onderbouwd. Op deze overwegingen en stellingen wordt gemediteerd, er wordt over nagedacht en ze worden overwogen. Tsongkhapa lijkt waarheden als koeien te verkondigen, maar het gaat erom: hebben zij consequenties voor onze denkwereld?

Wereldse dharma's

Onze denkwereld wordt bepaald door de acht wereldse dharma's, zegt Tsongkhapa. Wij streven objecten in de wereld na die ons eer, roem, geluk en rijkdom zullen verschaffen; tegelijkertijd vermijden wij alles om het tegendeel te ervaren, nl. vernedering, schaamte, ongeluk en verlies. Het streven naar deze objecten wordt ons ingegeven door onze begeerte, die omgeven is door onwetenheid. Door de verleiding van deze wereldse objecten vergeten we dat we sterfelijk en tijdelijk zijn. Dood en vergankelijkheid passen gewoonlijk niet in ons denkraam. Dit is wat Tsongkhapa ons, op een directe wijze, doet beseffen door ons te confronteren met de wreedheid van de dood.

Voor Tsongkhapa is de meditatie op de dood de basis voor het betreden van het pad. Hij stelt de kwetsbaarheid van het menselijk bestaan in lichamelijk en sociaal opzicht centraal. Het gescheiden worden van je bezittingen, van je geliefden, dat doet pijn. Wij doen alles om dat te voorkomen. En er is geen belofte van een hiernamaals waar we in een paradijselijke omgeving weer verenigd zouden worden.

Wij hebben te maken met de continuïteit van geboorte en dood. In elk leven ondervinden we de pijn van de scheiding en vernietiging. De dood vernietigt niet alleen ons lichaam, maar ook alle mogelijkheden

die een leven ons te bieden heeft. De vrucht van ons handelen komt tot rijping na onze dood en bepaalt de omstandigheid van wedergeboorte. Wanneer we niet op de dood hebben gereflecteerd, betekent dit een slechte wedergeboorte. Dit is de negatieve kant.

Wanneer je inziet dat het leven binnen afzienbare tijd afgesloten wordt door de dood, kun je je leven inrichten als een leven in het aangezicht van je eigen dood. Dit betekent de mogelijkheden aangrijpen om goede voorwaarden te scheppen voor een gunstige wedergeboorte of voor het doorbreken van de continuïteit van leven en dood. Dit is het positieve aspect.

Tsongkhapa, en wat dat betreft is hij een goede volgeling van de Boeddha, zet de dood weer binnen onze bestaanshorizon en verandert daarmee ons perspectief op het leven.

Medisch probleem

Het vergeten van de geboorte en de dood is altijd een menselijk probleem geweest, maar nog nooit is het zoals in onze moderne samenleving tot een culturele standaard verheven. De filosoof Hans Achterhuis schrijft in zijn boek *Het rijk der schaarste:* "Naarmate de dood wordt verdrongen, afgescheiden van het leven, wordt dit leven zeer bedreigd geacht. Leven in de vorm van overleven, langer leven, wordt dan een belangrijk menselijk uitgangspunt. Het wordt een zekerheidsbehoefte." De dood is niet meer een existentieel, algemeen menselijk probleem, maar een medisch probleem geworden, waar nog even geen oplossing voor gevonden is. Kortom, de dood mag niet meer zijn.

De Boeddha leerde: "Monniken, samsâra is zonder einde en het allereerste begin van de wezens die daarin voortgaan, gehuld in onwetendheid en gekluisterd door de ketens van dorst, is niet waar te nemen." De dood is slechts een moment in de continuïteit van samsâra, evenals de geboorte. In elk moment is er een fase van ontstaan en vergaan en daardoor kan er verandering plaatsvinden in onze geestesactiviteit.

Op basis hiervan heeft de Boeddha de weg getoond om deze continuïteit van geboorte en dood te doorgronden en vervolgens te elimineren, namelijk methodes om de geest tot rust te brengen en onderscheidend inzicht te verwerven.

Deze methodes zijn effectief en door vele generaties ononderbroken beproefd. Wij, hier in het Westen, zitten nu in een overgangsperiode. De Dharma behoort nog niet tot onze cultuur.

Vrienden en familieleden vinden dat we een sterke hang vertonen naar iets exotisch. Zij menen dat je 'het' in de westerse traditie ook wel kan vinden.

Bovendien is de Dharma verpakt in een monastieke traditie. Hoe kunnen wij als Westerse leken een leer volgen die voornamelijk door monniken wordt onderwezen? De leringen en de oefeningen lijken zo streng en arbeidsintensief, terwijl we ook nog een baan en een gezin hebben. Mijn ervaring heeft mij echter geleerd dat het mogelijk is.

De Boeddha zei: "Open zijn de poorten naar de staat die vrij is van dood; zij die dit horen tonen hun vertrouwen." Het is het vertrouwen dat leven in het aangezicht van de dood de mogelijkheid biedt om de continuïteit van geboorte en dood op te heffen. Dit vertrouwen kan ons leven een andere wending geven, zoals ook het leven van de Boeddha toen hij nog prins Siddhârtha heette, een andere wending nam nadat hij geconfronteerd werd met ouderdom, ziekte en dood.

Wanneer wij de gedachte aan de dood geïntegreerd hebben in ons bestaan, zullen we niet verrast zijn wanneer de dood komt, maar wij kunnen dan gelukkig sterven zonder spijt, angst of verdriet. □

'EN DE NACHT KOMT, EN BELOOFT GEEN DAGERAAD'

Christa Anbeek heeft op de herfstbijeenkomst van de Vrienden van het Boeddhisme, in november 1993, een voordracht gehouden over de wijze waarop de boeddhistische filosofen van de Kyoto-school, in het bijzonder de Zenboeddhist Keiji Nishitani, de dood beschouwen. Haar proefschrift over dit onderwerp zal in september worden gepubliceerd. Aan de hand van literaire citaten, o.a. het bovenstaande van Anna Achmatova, gaf Christa Anbeek in haar lezing eerst een indruk van de vragen die de dood door alle tijden heen heeft opgeroepen.

De dood van een naaste is, afgezien van wisselende omstandigheden, altijd ervaren als een scherpte en een pijn. De dood veroorzaakt een onherroepelijk gemis, werpt de mens terug op 'het wij dat we waren' en vraagt naar de zin van het samen-zijn. Niet alleen de lichamelijkheid van de ander is verdwenen, ook de omgeving is veranderd. De overblijvende ondergaat vaak een besef van diepe eenzaamheid, soms ook een schuldgevoel om de dingen die gezegd hadden moeten worden, maar niet gezegd zijn.

Het gevaar bestaat dat deze klemmende vragen zich over het hele

leven gaan uitstrekken: een mens heeft de gang van zaken niet in de hand, de dood confronteert ons met levensonmacht. Het leven lijkt absurd. De dood vervreemdt de mens van wat ooit waardevol leek. Hoe is verder leven mogelijk? Deze vraag houdt de filosofen van de Kyoto-school diepgaand bezig.

De stichter van de Kyoto-school, Kitao Nishida (1870-1945), trachtte een creatieve verbinding te leggen tussen traditionele Oosterse filosofie en Westers denken. Zijn leerling Nishitani (1900-1990) heeft vooral geschreven over Westers nihilisme en boeddhistische leegte.

Een confrontatie met de dood opent een afgrond onder onze voeten doordat dood en niet-zijn zichtbaar worden als een verborgen werkelijkheid achter alles wat er is, zowel in de mens zelf als in alle dingen. Het bestaan van de dingen wordt een grote vraag. Uiteindelijk wordt alles één grote twijfel, aldus Nishitani.

Het hele bestaan wordt aangetast. Alle bestaan is vergankelijk en in de donkerte van het niets wordt alles onbekend. Het gewaarworden van het niets brengt een mens in een onmogelijke, onhoudbare positie. Maar er is wel degelijk een weg door het niets heen. De ervaring van wanhoop en twijfel kan een 'doorgangservaring' worden, zegt Nishitani.

Twijfel ziet hij als een belangrijk stadium op het spirituele pad, een zienswijze die karakteristiek is voor Zen. Twijfel betekent dat de mens voorbij gaat aan de normale interpretatiekaders en het centraal staande 'ik' opgeeft. Het loslaten van traditionele patronen en waarden is echter geen doel op zichzelf, maar staat in het teken van het vinden van een 'andere waarheid'. De twijfel leidt tot steeds radicalere twijfel en ten slotte doet zich een ommekeer voor. Het zicht op de werkelijkheid wordt verscherpt.

Het inzicht wordt dan scherper dat leven niet losstaat van dood. Leven is: leven èn dood. Nishitani gaat in zijn boek *Religion and Nothingness* uitgebreid in op dit 'samenzien' van leven en dood. De werkelijkheid heeft twee lagen. Alles kan onder dit dubbelperspectief worden gezien.

'Dubbelblik'

Nishitani bedoelt niet dat een mens moet beseffen dat alles wat er is, er op een gegeven moment niet meer zal zijn. Hij heeft iets veel radicalers voor ogen. Het zijn en niet-zijn van de dingen moeten niet als elkaar opvolgend worden gezien, maar als tegelijk aanwezig. Zien met een 'dubbelblik', noemt hij het. Leven en dood zijn er tegelijker-

tijd: elk ding is zijn en niet-zijn tegelijk.

Het is dit inzicht dat zich aandient in een confrontatie met de dood. Voor dit inzicht, dat als pijnlijk en wanhopig makend wordt beleefd, moet een mens niet weglopen. De onontkoombare werkelijkheid van de dood in alle dingen moet existentieel worden geaccepteerd. De mens moet zich niet verzetten tegen het niets dat zichtbaar wordt door het wegvallen van een ander, en daardoor in het eigen bestaan en in 'al het andere'.

Nishitani wijst wel op een valkuil: niet alleen dood en niets moeten als werkelijkheid worden geaccepteerd, maar ook leven. De totale acceptatie van het absolute samengaan van leven en dood, zijn en niet-zijn, zowel van alles buiten een mens als van hemzelf, beschrijft Nishitani als de Grote Dood: in het zich existentieel toeëigenen van het inzicht 'leven-sive-dood' gaat het zelf als autonoom subject tenonder.

Deze ondergang van het zelf is de ommekeer. Het verzet tegen het leven zoals het is, is opgeheven en er is alleen nog maar het 'leven zoals het is', zichzelf bevestigend. Het bestaan kan gekenmerkt worden als één grote overgave aan dat wat er is - zijn en niet-zijn, leven èn dood: Grote Dood is Groot Leven. Het veld van de leegte, sûnyatâ, is niets anders dan het veld van 'Great Affirmation'. De crisis is overwonnen.

De nu ontstane levenswijze omschrijft Nishitani als een spel of een leven 'zonder waarom', betekenisloos. Het zelfloze leven maakt echte liefde mogelijk. Er is geen wezenlijk onderscheid tussen een mens en andere bestaande dingen. Er is een vorm van verbondenheid van de mens met alle andere dingen die er zijn, en de mens heeft zijn plek in in het grotere geheel.

De persoonsgerichte, aan het leven gehechte manier van in het leven staan is doorbroken; het 'ik' is opgegeven. Alle dingen, inclusief de dood, zijn zoals ze zijn. De werkelijkheid, dood-pijn-verdriet, is niet veranderd, maar wel het zelf dat deze werkelijkheid niet wil aanvaarden. Er is een, niet door een zelf tegengehouden, grenzeloze overgave aan dat wat zich voordoet. □

<u>*HET DIAMANT-SUTRA*</u>

DHARMA EN NIET-DHARMA

Vertaling en toelichting door Rob Janssen

De vertaling van de eerste zes hoofdstukken van het Diamant-Sutra verscheen in de vorige twee nummers van Saddharma.

7. En verder sprak de Verhevene tot de eerwaarde Subhuti het volgende: "Wat denk je, Subhuti, bestaat er een dharma 'Onovertroffen Volkomen Ontwaken' die door de Tathâgata is ontdekt, of is er een dharma door de Tathâgata onderwezen?"

Na deze woorden sprak de eerwaarde Subhuti het volgende tot de Verhevene: "Zoals ik, Verhevene, de zin van het gesprokene begrijp, bestaat er geen enkele dharma 'Onovertroffen Volkomen Verlichting' die door de Verhevene ontdekt is; er bestaat geen dharma die de Tathâgata onderwezen heeft. En waarom? Deze dharma, die door de Tathâgata ontdekt of onderwezen is, deze is ongrijpbaar, die is onmededeelbaar; hij is geen dharma en geen niet-dharma. En waarom? De Edele Personen zijn immers voortgekomen uit het Ongeconditioneerde."

8. De Verhevene sprak: "Wat denk je, Subhuti, de zoon of dochter van goede familie die, na dit wereldsysteem, bestaande uit 1000 x 1000 x 1000 werelden, gevuld te hebben met de zeven juwelen, dit ten geschenke zou geven aan de Tathâgata's, de Arhats en de Volledig Ontwaakten, zou die zoon of dochter van goede familie op grond daarvan een grote massa van verdienste tot stand brengen?"

Subhuti sprak: "Groot, Verhevene, groot, Welgegane, is de massa van verdienste die een zoon of dochter van goede familie op basis daarvan tot stand zou brengen. En waarom? Wat, Verhevene, door de Tathâgata als massa van verdienste onderwezen is, als niet-massa is dat door de Tathâgata onderwezen. Daarom zegt de Verhevene: 'Een massa van verdienste is een massa van verdienste'."

De Verhevene sprak: "Maar wie, na niet meer dan slechts één vers van vier regels uit dit dharma-onderricht genomen te hebben, dit in detail aan anderen zou onderwijzen en duidelijk zou maken, díe zou op grond daarvan een grotere massa van verdienste produceren, onmeetbaar en onberekenbaar. En waarom? Daaruit immers, Subhuti, is de Onovertroffen Volkomen Verlichting van de Tathâgatas, de

Arhats, de Volledig Verlichten, voortgekomen en daaruit zijn de Boeddha's, de Verhevenen, voortgekomen. En waarom? Men zegt, Subhuti, 'Boeddhadharma's zijn boeddhadharma's', maar juist als niet-boeddhadharma's zijn ze door de Tathâgata verklaard. Daarom worden zij boeddhadharma's genoemd.

9a. Wat denk je, Subhuti, komt bij de Stroombetreder de gedachte op: 'Door mij is de vrucht van het Stroombetreden verkregen'?"

Subhuti sprak: "Zeker niet, Verhevene. De gedachte komt niet op bij de Stroombetreder: 'Door mij is de vrucht van het Stroombetreden verkregen'. En waarom? Hij heeft immers niet enig ding verkregen. Daarom wordt hij Stroombetreder genoemd. Geen zichtbare vorm heeft hij verkregen, geen geluiden, geen geuren, geen smaken, geen tastbare dingen en geen denkobjecten. Daarom wordt hij Stroombetreder genoemd. Indien, Verhevene, bij de Stroombetreder de gedachte zou opkomen: 'Door mij is de vrucht van het Stroombetreden verkregen', dan zou dat bij hem juist een vasthouden aan een zelf zijn, een vasthouden aan een levend wezen, een vasthouden aan een ziel, een vasthouden aan een persoon."

9b. De Verhevene sprak: "Wat denk je, Subhuti, komt bij de Eenmaal-terugkeerder de gedachte op: 'Door mij is de vrucht van het Eenmaal-terugkeren verkregen'?"

Subhuti sprak: "Zeker niet, Verhevene. De gedachte komt niet op bij de Eenmaal-terugkeerder: 'Door mij is de vrucht van het Eenmaal-terugkeren verkregen'. En waarom? Er is immers geen enkele entiteit die het Eenmaal-terugkeerder-zijn heeft verkregen. Daarom wordt hij Eenmaal-terugkeerder genoemd.

9c. De Verhevene sprak: "Wat denk je, Subhuti, komt bij de Niet-meer-terugkeerder de gedachte op: 'Door mij is de vrucht van het Niet-meer-terugkeren verkregen'?"

Subhuti sprak: "Zeker niet, Verhevene. De gedachte komt niet op bij de Niet-meer-terugkeerder: 'Door mij is de vrucht van het Niet-meer-terugkeren verkregen'. En waarom? Er is immers geen enkele entiteit die het Niet-meer-terugkeerder-zijn heeft verkregen. Daarom wordt hij Niet-meer-terugkeerder genoemd."

9d. De Verhevene sprak: "Wat denk je, Subhuti, komt bij de Arhat de gedachte op: 'Door mij is de vrucht van het Arhatschap verkregen'?"

Subhuti sprak: "Zeker niet, Verhevene. De gedachte komt niet op bij de Arhat: 'Door mij is de vrucht van het Arhatschap verkregen'. En waarom? Er is immers geen enkele entiteit die Arhat heet. Daarom

wordt hij Arhat genoemd. Indien, Verhevene, bij de Arhat de gedachte zou opkomen: 'Door mij is de vrucht van het Arhatschap verkregen', dan zou dat bij hem juist een vasthouden aan een zelf zijn, een vasthouden aan een levend wezen, een vasthouden aan een ziel, een vasthouden aan een persoon.

9e. En waarom? Ik ben, Verhevene, door de Tathâgata, de Arhat, de Volledig Verlichte, aangewezen als de beste onder degenen die in onthechting verkeren; ik ben, Verhevene, een Arhat, bij wie de passies zijn verdwenen. Maar niet komt bij mij, Verhevene, de gedachte op: 'Ik ben een Arhat, iemand bij wie de passies verdwenen zijn'. Indien bij mij, Verhevene, de volgende gedachte zou opkomen: 'Door mij is het Arhatschap bereikt', dan zou de Tathâgata niet over mij verklaard hebben: 'Subhuti, een zoon van goede familie, de beste onder degenen die in onthechting verkeren, verkeert nergens. Daarom wordt hij iemand die in onthechting verkeert genoemd, iemand die waarlijk in onthechting verkeert'."

Toelichting

In hoofdstuk 7 worden wij geconfronteerd met de moeilijk te omschrijven betekenis van het begrip 'dharma'. Een element van de boeddhistische leer, bijvoorbeeld *nirvâna* of 'begeerte', en een element van de werkelijkheid worden beide 'dharma' genoemd. Met ieder element van de leer correspondeert tevens een element van de werkelijkheid. De Dharma is dus niets anders dan een Leer over de werkelijkheid. Begrippen als 'Verlichting', *'karman'* en 'begeerte' zijn zowel elementen van de leer als werkelijk bestaande 'dingen'. Daarom kan men een dharma zowel ontdekken als onderwijzen. Met deze dubbele betekenis van het woord dharma wordt gespeeld in dit hoofdstuk. Ook wordt er gezegd dat er géén dharma door de Tathâgata ontdekt of onderwezen is. Als reden hiervoor wordt het feit gegeven dat in casu de dharma 'Verlichting' niet 'gegrepen' kan worden, d.w.z. als element van de werkelijkheid niet te traceren en als leerstuk niet mededeelbaar is. Een dharma (in zijn dubbele betekenis) moet immers 'grijpbaar' zijn en onderricht kunnen worden. Maar ook kan men van 'Verlichting' niet zeggen dat zij geen dharma is.

De Onovertroffen Volkomen Verlichting onttrekt zich aan de wereld der tegenstellingen, aan de categorieën van bestaan en niet-bestaan. De Verlichting komt immers voort uit het Ongeconditioneerde, d.w.z. uit de niet-geboren, niet-geworden, niet-geschapen Grond, die een verlossing uit het geborene, gewordene, geschapene

juist mogelijk maakt (cf. Udâna VIII 1, 2, 3). De perfectie van de mens, zoals deze gestalte krijgt bij de Edele Personen die in de tekst genoemd worden, manifesteert zich en is slechts denkbaar op grond van dit Ongeconditioneerde.

Wie zijn deze Edele Personen? Het zijn de reeds uit de Pâli-canon bekende en in de volgende hoofdstukken van het Diamant-sutra genoemde Stroombetreder, Eenmaal-terugkeerder, Niet-meer-terugkeerder en de Arhat. De Stroombetreder is volgens de dogmatiek in de Pâli-geschriften vrij van de eerste drie van de tien ketenen *samyojanas)*[1] die de mens aan de wereld der wedergeboorte kluisteren. De Eenmaal-terugkeerder wordt nog slechts eenmaal wedergeboren en is vrij van de vierde en de vijfde keten in hun grove vormen. De Niet-meer-terugkeerder wordt alleen nog in een hemel wedergeboren en is volledig vrij van al deze vijf ketenen. De Arhat tenslotte wordt nergens meer wedergeboren en is tevens bevrijd van de laatste vijf ketenen.

In hoofdstuk 8 wordt met typisch Indische beeldspraak gezegd dat het vullen van één miljard wereldsystemen met kostbare juwelen en deze aanbieden aan de Boeddha's niet zoveel waarde heeft als het reciteren en uitleggen aan anderen van slechts één vers uit dit sutra! Dit geldt in het bijzonder de denk- en opvattingswijze die nu als een vorm van logica aan de orde komt, die typisch is voor het Diamant-sutra en die men in algemene vorm kan formuleren als 'a is niet-a en daarom is het a' ofwel 'a is a, omdat het niet-a is'. In onze tekst lezen we dat een 'massa van verdienste' als 'niet-massa van verdienste' door de Tathâgata onderwezen is en daarom geldt: 'Een massa van verdienste is een massa van verdienste'. Even verderop zien we dat boeddhadharma's boeddhadharma's zijn, omdat ze als niet-boeddha-dharma's door de Tathâgata verklaard zijn.

In hoofdstuk 9 wordt gezegd dat de Stroombetreder niet de vrucht van het Stroombetreden verkrijgt. Daarom wordt hij Stroombetreder genoemd. Deze formulering wordt herhaald voor de andere Edele Personen - een herhaling die we hier met opzet niet achterwege hebben gelaten om de lezer een indruk te geven van de indringende wijze waarop gedachten in gereciteerde teksten worden overgebracht. In hoofdstuk 9e zegt Subhuti dat de Boeddha hem een Arhat noemt. Maar zelf denkt hij niet dat hij het Arhatschap bereikt heeft. Daarom juist wordt hij door de Boeddha als Arhat aangeduid - iemand die niet meer te omschrijven valt, bij wie alle passies uitgedoofd zijn, die daarom 'nergens verkeert'. Japanse boeddhisten[2], onder wie de beroemde Zen-meester D.T. Suzuki, hebben de hier geschetste

denkwijze omschreven als *soku-hi*. Zij noemden haar de fundamentele logica van het Mahâyâna-boeddhisme, die uit een lange meditatie-ervaring is voortgekomen. Soku betekent hier als abstractum 'zelfidentiteit' of 'is-heid'[3] en *hi* is negatie. *Soku-hi* kan men dan vertalen als 'identiteit door negatie' of als 'identiteit van het zich tegensprekende'. *Soku-hi* is te begrijpen vanuit de leer van de *pratîtyasamutpâda,* die op de onderlinge afhankelijkheid van al het bestaande wijst. Niets bestaat uit zichzelf als onafhankelijke entiteit. 'Worden' en 'betrekking' zijn in onze wereld fundamenteler dan 'zijn' en 'ding'. Alles wat zich aan ons voordoet is in zichzelf een 'Niets' en juist daardoor kunnen we de dingen zien als een 'zijn-in-relatie'. Het is niet zo dat er eerst twee dingen ontstaan, die vervolgens een relatie met elkaar aangaan; integendeel, de relatie is primair en daaruit ontstaan de dingen. Door deze dynamische relatie wordt de substantialiteit der dingen doorbroken.

Na deze excursie in de filosofie van het Mahâyâna kunnen we begrijpen wat er bedoeld wordt met 'de dharma is geen dharma', 'de massa van verdienste is geen massa van verdienste' etc.. Kortom, 'a is niet-a' omdat alle dingen onderling afhankelijk en leeg zijn. Maar omdat elk ding leeg is, kan het juist in relatie met andere dingen ontstaan en 'daarom is het a'. Ieder ding (boom, mens, berg, vogel) is en is tegelijk niet, is niet en is tegelijk wel. In dit dubbele perspectief ziet het Mahâyâna de waarheid van het Zijn tegelijk als een Niets. Dat dit niet alleen een denkspelletje is, maar van wezenlijke betekenis voor ons leven, blijkt uit een later hoofdstuk van dit sutra, waarin gesteld wordt: "Alle vormen als niet-vorm te zien betekent de Boeddha te zien." Daarmee wordt ons niet minder dan een verlossingsweg getoond! *RJ*

NOTEN

[1]) Deze ketenen zijn: 1, geloof aan een permanente persoonlijkheid; 2. twijfelzucht; 3 gehechtheid aan regels en riten; 4. zinnelijke begeerte; 5. agressiviteit; 6. begeerte naar fijnstoffelijk bestaan (bijvoorbeeld in een hemel); 7. begeerte naar onstoffelijk bestaan (in de hoogste hemelen); 8. eigenwaan; 9. opgewondenheid; 10. onwetendheid.

[2]) Cf. Masumi Shimizu, Das 'Selbst' in Japanischer Sicht und die 'Person' im Christentum im Licht des neuen Testaments. Brill, Leiden, 1981.

[3]) De laatstgenoemde mogelijkheid werd mij mondeling gesuggereerd door prof. Masao Abe.

'LITTLE BUDDHA': EEN PRACHTIGE FILM

Victor Westhoff bespreekt de film 'Little Buddha' van de regisseur Bernardo Bertolucci en het daarop berustende boek van Gordon Mac Gill, 'Little Buddha'. Nederlandse vertaling: de Boekerij, Amsterdam 1993.

Een voor een groot westers publiek bestemde film die zich ten doel stelt de westerling een beeld te geven van de leefwereld en de levensbeschouwing van de Boeddhadharma, dat is een waagstuk. Bernardo Bertolucci heeft dat geweten, zeker in Nederland. Nadat deze begaafde en beroemde regisseur, onder andere van de film over de laatste keizer van China, door recensenten de hemel in was geprezen, viel hij in de recensies van *Little Buddha* des te dieper. Geborneerde neopositivistisch ingestelde recensenten noemden de film niet alleen waardeloos, insipide, zonder dramatische spanning, maar er werd zelfs beweerd dat de film de westerling een verkeerd en vertekend beeld van de boeddhistische leer zou geven. Het bleef onduidelijk waarop de recensenten dit oordeel baseren. Uiteraard was deze vernietigende kritiek voor mij een aanleiding om de film te gaan zien. Dat ik die daarna nog tweemaal ben gaan zien - zoiets was in mijn hele leven nog nooit voorgekomen - zegt genoeg. Het is ronduit een prachtige film. Hoofdfiguur is een oude boeddhistische monnik, Lama Norbu, die woont aan de voet van de Himalaya, zijn einde ziet naderen en op zoek is naar de reïncarnatie van zijn leermeester Lama Dorje. Deze zoektocht brengt hem naar Noord-Amerika en wel naar Seattle. Daar komt hij in contact met de familie Konrad, met een zoon van tien jaar. Lama Norbu vertelt de verbaasde ouders dat hun zoon Jesse de reïncarnatie van Lama Dorje zou kunnen zijn. Na aanvankelijke scepsis besluit vader Konrad met zijn zoon naar Bhutan te vertrekken, in gezelschap van de twee Tibetaanse monniken die hen bezocht hebben. Daar blijkt dat er nog twee andere gegadigden zijn voor de reïncarnatie van Lama Dorje: een kleine jongen uit Kathmandu, Raju geheten, van eenvoudige komaf, en een elegant Indisch meisje uit hogere kringen, Gita. Deze drie komen op een bijna grappige, filmisch hartveroverende wijze met elkaar in contact.

Verlichting

Door de gehele film heen wordt in de vorm van flash-backs een beeld gegeven van het leven van de Boeddha, van zijn geboorte tot de

Verlichting. Deze levensgeschiedenis, door recensenten een 'sprookje' genoemd, is op weergaloze, hier en daar zelfs adembenemende wijze uitgebeeld, met authentiek Indische hoofdrolspelers en figuranten, met uitzondering van de hoofdrolspeler Keanu Reaves, een beeldschone jongeman die van gemengd Hawaïaans-Chinese afkomst is. Hij weet zijn rol op onnavolgbare wijze te vervullen.

De enscenering vindt plaats in het Indische landschap. Tegen het einde van deze levensgeschiedenis, wanneer de Boeddha onder de Bodhiboom gezeten, de verlokkingen en bedreigingen van Mara weerstaat, vermengt het hoofdverhaal zich met de geschiedenis van het leven van de Boeddha doordat de drie kinderen op enige afstand getuigen zijn van de aanvallen van Mara.

In de verdere loop van het verhaal blijkt dat de kinderen alle drie incarnaties zijn van Lama Dorje, en wel van drie aspecten van zijn persoon, nl. van zijn denken, zijn lichaam (vitaliteit) en zijn spraak. Tegen het einde sterft Lama Norbu, die zijn zending en levensdoel volbracht weet. De kinderen krijgen alle drie een deel van zijn as, en handelen daarmee ieder op zijn wijze. De jongen Jesse door in een boot varende naar Seattle de nap met as overboord te zetten en op de golven te laten drijven, het jongetje Raju door de as aan een vlieger te binden en aan de lucht te schenken, en het meisje door vanuit de takken van een Bodhiboom de as over de aarde te strooien.

Overtuigingskracht

Een van de grote verdiensten van de film is dat het in Azië spelende deel geheel op authentieke locaties is opgenomen; in Bhutan en in Kathmandu, in echte kloosters en met echte monniken en wel op plaatsen waar voordien nog nooit gefilmd was. Dit maakt de overtuigingskracht van de film des te groter. Het is duidelijk dat de Boeddhadharma hier vanuit het tantristische aspect (vajrayana) wordt benaderd, maar in dat opzicht wordt de leer volkomen juist en authentiek weergegeven. Ook het levensverhaal van de Boeddha verloopt geheel conform de daaromtrent bekende bronnen. Dat de reïncarnatie van Lama Dorje in drie kinderen wordt teruggevonden, is als het ware een bevestiging van de wijze waarop de Leer reïncarnatie beschouwt, in die zin dat niet de persoon reïncarneert, maar alleen de aspecten van zijn karma die in een volgende incarnatie tot uitdrukking en gelding komen.

Waaraan recensenten de pretentie ontlenen om te verklaren dat deze film een vals beeld van het boeddhisme zou geven is mij niet

duidelijk. (In dit verband zij terloops opgemerkt dat de Dalai Lama zijn waardering voor de film heeft betuigd.) Ik kan slechts iedereen die de film nog niet gezien heeft aanraden, dit zo mogelijk alsnog te doen en liefst tweemaal.

Het boekje van Gordon Mac Gill, waarin ook illustraties uit de film zijn opgenomen, geeft in zijn tekst een welkome aanvulling op de vanuit een filmisch standpunt gezien begrijpelijke onvolledigheid van het gesproken woord.

Naar aanleiding van deze film is een bundel boeddhistische teksten samengesteld door Samuel Berchobz en Sherab Chödzin Kohn onder de titel *De stroom ingaan; boeddha's leven en leer*, met een voorwoord van Bernardo Bertolucci. De Nederlandse vertaling verscheen bij Servire, Cothen, 1993. *Victor Westhoff*

Lama Norbu bedankt de moeder van de Amerikaanse reïncarnatie van zijn leraar Lama Dorje. In het midden de bekende Tibetaanse leraar Lama Sogyal Rinpoche, die een kleine rol in de film vervult.

De drievoudige reïncarnatie van Lama Dorje: het blanke Amerikaantje Jesse, het welgestelde Indiase meisje Gita en het arme Indiase jongetje Raju.

'RIVIEREN ZIJN BERGEN, BERGEN ZIJN RIVIEREN'

Prof. Masao Abe is 'wellicht de bekendste filosofische exegeet van het Zen-boeddhisme sinds D.T. Suzuki', schreef het *Journal of Religion* na de verschijning van zijn alom geprezen bundel essays *Zen and Western Thought*. De bijna tachtigjarige prof. Abe reist nog geregeld van Japan naar de Verenigde Staten en Europa om gastcolleges te geven, in het bijzonder over de vergelijkende studie van boeddhisme en christendom.

Tot half mei bezet hij de Numata-leerstoel voor boeddhisme aan de Rijksuniversiteit Leiden. Op 27 maart jl. hield hij onder auspiciën van de Stichting Vrienden van het Boeddhisme een voordracht over 'Emptiness (sûnyatâ) and meditation' in het gebouw van de Dharma Studiegroep Leiden.

Prof. Abe schetste het kardinale verschil tussen christendom en boeddhisme als volgt: in het Westen ligt het accent op Eén God, de Verlosser; in het boeddhisme is er geen sprake van een Schepper of een Verlosser, maar de uiteindelijke werkelijkheid is de Leegte. Wat betekent dit begrip?

Het wil niet zeggen dat de wereld een illusie is. Een tafel kunnen we aanraken: de tafel heeft een bepaalde vorm, kleur en substantie, een 'tafel-heid'. Daardoor is die tafel duidelijk te onderscheiden van andere voorwerpen; er is dus een onderscheid in relatie tot andere dingen en onder bepaalde omstandigheden. Maar de tafel heeft geen permanente, blijvende identiteit. In die zin is de tafel 'leeg', net als alle andere dingen in de wereld.

Leegte is niet objectiveerbaar, niet door de rede te bevatten. Leegte kan niet 'iets' zijn, het is absoluut 'niets'. Sûnyatâ als gezien buiten ons is niet het ware sûnyatâ, want we beschouwen het dan toch als een 'iets'.

Het Mahâyâna legt de nadruk op het Ultieme Sûnyatâ dat niet-sûnyatâ is, zoals het ook niet-zijn en niet-leegte is. De hechting aan de Leegte moet worden overwonnen. Sûnyatâ is niet zelf-bevestigend, maar zelf-ontkennend. De Leegte is zelf leeg. Sûnyatâ is niet iets buiten of binnen iemands zelfbestaan. Het is transcendent noch immanent, extern noch intern. De ware betekenis van sûnyatâ is zuivere activiteit van absolute leegmaking. Het is de dynamische beweging van leegmaking van alles, inclusief zichzelf.

Het Hart-sutra zegt: 'Vorm is Leegte, Leegte is Vorm.' Leegte verschilt niet van Vorm en omgekeerd. Vorm moet niet worden

begrepen als iets substantieels, maar het moet worden ervaren als vormloos.

Prof. Abe citeerde Seigen Ishin, een zenmeester uit de T'ang-dynastie, die eens vertelde hoe zijn beoordeling van bergen en rivieren in de loop van zijn zenstudie was veranderd. Voordat hij met zen begon dacht hij:

Bergen zijn bergen, rivieren zijn rivieren.

Hij onderscheidde ze op de manier van alledag. Toen hij door de aanwijzingen van een goede leraar enig inzicht in de werkelijkheid kreeg, zei hij:

Bergen zijn geen bergen, rivieren zijn geen rivieren.

De onderscheidende rede was verdwenen, maar toch werd er nog onderscheid gemaakt; er was immers sprake van de negatie van onderscheid. Maar toen hij de 'Plaats van de uiteindelijke rust' (de Verlichting) had bereikt, zei hij:

Bergen zijn werkelijk bergen,
rivieren zijn werkelijk rivieren.

Dit is de negatie van de negatie die nodig is om te komen tot de uiteindelijke bevestiging van het onderscheid; maar dit is dan wel het stadium waarin ook geldt:

Bergen zijn rivieren, rivieren zijn bergen,

nl. het stadium van het inzicht in de onderlinge doordringing, de uitwisselbaarheid, van bergen en rivieren.

Dynamisch

Vorm en Leegte zijn niet statisch, maar dynamisch. Zij kunnen alleen, op een ondefinieerbare manier, worden begrepen door de zuivere activiteit van voortdurende leegmaking. Sûnyatâ is niet buiten ons noch zijn wij buiten sûnyatâ. In zekere zin zijn wij hier en nu *in* sûnyatâ. Wij zijn altíjd betrokken in de onophoudelijke leegmakende beweging van sûnyatâ.

Anderszins omvatten wij altijd deze onophoudelijke leegmaking *binnen* onszelf. Wij zijn op elk moment sûnyatâ. Zelf en sûnyatâ zijn in dynamische opzicht identiek. Deze dynamische identiteit met sûnyatâ geldt voor alles en iedereen in het heelal. Als gevolg hiervan heeft Leegte een positieve, soteriologische betekenis.

Alles wordt gezien 'zoals het is' in zijn Zo-heid, tathatâ. Bergen zijn werkelijk bergen, niet meer en niet minder, precies zoals ze zijn. De bijzonderheid van alles wordt duidelijk gezien. En toch zie je vanuit dit perspectief dat bergen rivieren zijn en rivieren bergen.

Onderscheid en gelijkheid, d.w.z. onderlinge doordringing, worden allebei tegelijk en volledig ervaren. 'Ik ben door en door ik zoals ik ben.' En toch delen jij en ik de gelijkheid, zijnde zoals wij zijn.

Eveneens geldt dit voor het Zelf, de Natuur, het Heilige. Zij zijn alle gelijk in termen van hun 'is-heid'. Er is dan geen verschil tussen menselijke en niet-menselijke wezens, tussen Natuur en het Bovenmenselijke.

Meditatie

Samâdhi, concentratie, is de hoogste trede van het Achtvoudige Pad. Voor Dôgen was de zitmeditatie de juiste toegang tot concentratie en daarmee tot de boeddhadharma. De boeddhadharma of boeddhanatuur is aanwezig in ieder mens, maar zij wordt niet zichtbaar tenzij men mediteert.

Meditatie wordt dikwijls beschouwd als een middel en Verlichting als het doel. Met beoefening kun je echter het doel wel oneindig dicht naderen, maar je bereikt het nooit helemaal als je de meditatie ziet als een middel. Er is altijd een kloof tussen middel en doel. De Verlichting of satori als doel is niets dan je eigen projectie, een zelfbegoocheling.

Als je eenmaal de illusoire aard van je satori-zoekende benadering inziet, opent zich een totaal nieuwe horizon: je bevindt jezelf in de ruimte van de Verlichting. Verlichting is niet daarginds, je bent in de boeddhanatuur van het begin af, zelfs als je nog maar net met je meditatie-beoefening begint.

Dus meditatie en het bereiken van Verlichting zijn geen twee dingen, maar één. M.a.w. onze meditatie moet vrij zijn van de bedoeling om Verlichting te bereiken. Je meditatie moet worden leeggemaakt: meditatie zonder vorm, zonder bedoeling. Meditatie is de beoefening van het leegmaken van jezelf. Op elk moment van de beoefening manifesteert de boeddhanatuur zichzelf, hoewel wij denken dat zij elders is. Zij zijn geen twee dingen, maar één.

Daarom zijn ook meditatie en actie geen twee dingen. In actie wordt de meditatie volledig verwerkelijkt. 'Stil zijn in beweging, beweging in stil zijn.' Stil zijn los van beweging is geen werkelijk stil zijn en omgekeerd. In actie moet er meditatie zijn. □

DALAI LAMA IN NEDERLAND

De Dalai Lama bezoekt begin juni ons land. In Middelburg ontvangt hij op zaterdag 4 juni de Franklin D. Roosevelt Four Freedom Awards. Deze onderscheiding wordt elke twee jaar uitgereikt, de eerste keer in 1982 aan prinses Juliana.
De onderscheiding geldt uitzonderlijke verdiensten ten aanzien van vier vrijheden: Freedom of Speech, Freedom of Worship, Freedom from Want, and Freedom from Fear. Zij is genoemd naar de vroegere Amerikaanse president Roosevelt die van Zeeuwse afkomst was.
Ontvangers van de Four Freedom Awards waren onder anderen de staatslieden Harold Macmillan, Helmuth Schmidt, Vaclav Havel, Jacques Delors en de vroegere secretaris-generaal van de Verenigde Naties Pérez de Cuéllar.
De Dalai Lama verblijft tijdens zijn bezoek aan Nederland in het Kurhaus in Scheveningen. Hij heeft zondag 5 juni een ontmoeting met Tibetanen uit de Benelux en spreekt daarna in besloten kring met vertegenwoordigers van Nederlandse organisaties die zich op politiek en cultureel terrein inzetten voor Tibet, en met leden van Tibetaans-boeddhistische groeperingen in ons land.
Op maandag voert de Dalai Lama gesprekken met minister van buitenlandse zaken Kooijmans, de Tweede-Kamercommissie van buitenlandse zaken en vermoedelijk ook met premier Lubbers. De volgende dag vertrekt hij uit Nederland voor bezoeken aan enkele andere Europese landen. □

VERHELDERENDE ENQUETE ONDER DONATEURS VAN STICHTING VRIENDEN VAN HET BOEDDHISME

door prof.dr. R.H.C. Janssen, voorzitter

In het najaar van 1993 werd ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Stichting een enquête gehouden om enig zicht te krijgen op de opinies van de donateurs ten aanzien van de door het bestuur ontplooide activiteiten.

Van de 205 verzonden formulieren werden er 105 geretourneerd. Dat is 51%, een tamelijk laag antwoordpercentage. Men kan dus twijfelen aan de representativiteit van de gegevens voor de mening van de 'gemiddelde' donateur van de Stichting. Conclusies moeten daarom met enige voorzichtigheid getrokken worden. Bovendien werd het enquête-formulier door velen niet volledig ingevuld. Men zag de vragen op pagina 2 vaak over het hoofd, waarschijnlijk doordat deze aan de achterzijde van pagina 1 waren geplaatst. Wij deden dit om portokosten en het milieu te sparen.

In het onderstaande zullen wij de diverse onderwerpen die aan de orde gesteld werden, afzonderlijk behandelen. Meer geavanceerde analyse-technieken (zoals correlatie-rekening) zijn achterwege gelaten wegens de lacunaire beantwoording van de vragen. Tenslotte zullen enkele algemene conclusies worden getrokken.

1. *Bezoek*. Slechts 27% van de donateurs geeft aan regelmatig onze bijeenkomsten te bezoeken. 69% zegt zelden of nooit te komen. Van laatstgenoemde categorie noemt 17% als reden dat de dag van samenkomst hun niet bevalt.

Van de 'zelden-of-nooit-komers' geeft 22% de voorkeur aan Amsterdam als plaats van samenkomst, 24% aan Utrecht en 10% aan Den Haag. De overige 44% vult niets in of noemt plaatsen als Eindhoven, Amersfoort, Deventer en Rotterdam. Velen geven aan geen tijd te hebben onze bijeenkomsten bij te wonen vanwege andere activiteiten of (chronische) ziekte en invaliditeit.

2. *De inrichting van de voor- en najaarsbijeenkomsten*. 41% geeft als oordeel 'goed'. 26% is slechts 'matig' tevreden en 2% is duidelijk ontevreden. Tellen we de 'matig' tevredenen en de ontevredenen bij elkaar, dan vindt 7% van hen de behandelde onderwerpen niet interessant genoeg; 69% vindt de themata te academisch van niveau;

41% is van oordeel dat de presentaties te schools zijn: ze zien na een inleidende voordracht graag discussiegroepen geformeerd. Een greep uit de 'open end'- antwoorden doet ons zien dat men prijs stelt op behandeling van concrete levensvraagstukken (problemen van 'alledag'). Enkele suggesties en punten van kritiek:

- te 'elitair': we zouden ons meer voor *boeddhisten* (in Tibet, Vietnam etc.) moeten interesseren, desnoods met risico's van verwijten over 'politisering';
- we moeten wat minder elitair zijn en meer bescheidenheid tonen;
- zoek een neutraler gebouw;
- besteed meer aandacht aan de contacten van de bezoekers onderling;
- snijd minder specialistische en meer algemene onderwerpen aan die ieders belangstelling trekken, zoals centrale thema's uit het boeddhisme en hoe daarover in diverse richtingen wordt gedacht;
- stel meer maatschappelijke onderwerpen als abortus e.d. aan de orde.

3. *Aansluiting bij andere boeddhistische groeperingen.* 37% is bij andere organisaties aangesloten, 54% niet, 9% beantwoordt de vraag niet.

4. *Saddharma.* Tevreden over ons tijdschrift is 59%, ontevreden is 22%, 19% geeft geen antwoord op deze vraag. Uit de antwoorden op de 'open end'-vraag blijkt:

- men wil een dikker en meer geïllustreerd tijdschrift;
- de agenda wordt zeer op prijs gesteld, al is deze soms aan de late kant;
- meer boekbesprekingen worden gewenst;
- men hoopt er een 'modernere' vorm van boeddhisme in te zullen vinden;
- er bestaat in het algemeen waardering voor Saddharma.

5. Tegenover een eventuele *loskoppeling* van abonnement en donateurschap staat 61% positief, 16% negatief, 23% heeft geen mening.

6. *Andere activiteiten van de SVB.* 52% vindt dat we systematisch onderricht in het boeddhisme zouden moeten organiseren; 23% wil meditatietraining; 25% heeft geen mening of wil bijvoorbeeld:

- meer onderzoek naar wel en wee in 'de provincie';

- excursies naar musea in binnen- en buitenland;
- workshops over diverse boeddhistische themata.

7. *Deelname aan studie- c.q. meditatiegroepjes*. 46% staat hier positief tegenover, 39% negatief, 15% heeft geen mening.

De uitkomsten van de enquête geven ons aanleiding tot een korte (rubrieksgewijze) nabeschouwing.

Bijeenkomsten

1. Het is jammer dat slechts 27% van de respondenten zegt regelmatig op onze bijeenkomsten te komen. Het blijkt dat velen zich in het weekend niet gemakkelijk kunnen losmaken van huiselijke verplichtingen en/of activiteiten in verband met andere boeddhistische groeperingen. Ook de plaats van samenkomst is niet ideaal. Amsterdam en Utrecht genieten de voorkeur. Toch was de opkomst vroeger in Amsterdam (in de Kosmos) niet groter dan nu het geval is. Het bestuur is al enige tijd op zoek naar een geschikte en niet te dure locatie in de stad Utrecht, tot nu toe zonder succes.

2. De inrichting van de bijeenkomsten oogst een redelijke mate van waardering, wanneer we tenminste de oordelen 'goed' en 'matig' bij elkaar optellen. Gelukkig is vrijwel niemand echt ontevreden. Het is natuurlijk moeilijk het iedereen naar de zin te maken. Sommigen willen de Stichting graag als een studieclub zien: meer literatuuropgaven, bespreking van de vraag naar de belangrijkste canonische geschriften binnen de diverse tradities, voordrachten over centrale thema's in het boeddhisme en de verschillende inzichten die hierover bestaan. Anderen zijn meer sociaal geëngageerd en willen horen hoe het boeddhisme aan verbetering van de wereld kan bijdragen of hoe het boeddhisme staat tegenover ethische vraagstukken als abortus, euthanasie etc. Ook boeddhistische 'opvoeding' wordt een enkele maal voorgesteld als thema.

Het bestuur heeft dankbaar kennisgenomen van al deze suggesties en zal er bij de programmering rekening mee houden, zoals al gebeurd is bij de laatste bijeenkomst op 12 maart jl., toen het centrale thema 'wedergeboorte' aan de orde is gesteld.

De behandelde themata worden door een ruime meerderheid wel interessant, maar te academisch van niveau gevonden. Dat laatste is jammer. We zouden niet graag het peil van de voordrachten verlagen. De Stichting heeft noodzakelijkerwijs een tamelijk theoretisch

karakter, omdat wij geen gelegenheid kunnen bieden tot meer praktische vorming op het boeddhistische pad. Daarvoor kan men beter bij de specifieke groeperingen te rade gaan, die over professioneel gevormde leraren beschikken.

Wel zouden wij wellicht een boeddhistisch Leerhuis kunnen organiseren, zoals enkele jaren geleden in samenwerking met de toen nog bestaande Kosmos geschied is. 52% van de ondervraagden blijkt nog steeds geïnteresseerd te zijn in een dergelijke onderneming. Wij zullen systematisch onderricht in het boeddhisme als activiteit zeker niet uit het oog verliezen, maar op dit moment zien we daar niet veel mogelijkheden toe. Misschien in de toekomst, als het aantal donateurs bijvoorbeeld verdubbeld is! Als iedere donateur nu eens een nieuwe donateur zou aanmelden...

Een ander aspect van onze bijeenkomsten dat door 41% niet zo gewaardeerd wordt, is de nadruk die er ligt op het toehoren. Hoewel er na iedere voordracht altijd de mogelijkheid geboden wordt vragen te stellen en opmerkingen te maken, zijn er toch velen die graag zouden deelnemen aan discussiegroepen.

Hier zien we een wens naar een actievere betrokkenheid naar voren komen. Meermalen is tijdens bestuursvergaderingen dit probleem besproken, maar wij hebben tot nu toe geen kans gezien aan dit verlangen tegemoet te komen. Op de locaties waar wij gewoonlijk bijeenkomen, is het namelijk niet goed mogelijk in kleine groepjes uiteen te gaan en over een bepaald aspect van een thema te discussiëren. Men zou elkaar daarbij te zeer hinderen. Iets dergelijks is alleen te realiseren indien we in een gebouw zouden vergaderen waar we de beschikking hebben over verscheidene vertrekken.

Levensbeschouwing

3. De in het bovenstaande gegeven uitslag met betrekking tot de aansluiting bij andere groeperingen bevestigt ons vermoeden dat de meerderheid van onze donateurs niet bij traditionele richtingen is aangesloten. Toch geeft slechts 27% van de respondenten aan dat zij zich rekenen tot de mensen die het boeddhisme als levensbeschouwing hebben aanvaard, maar zich niet willen aansluiten bij een traditionele groepering als Zen, Theravâda, Vajrayâna etc. Velen zijn zich nog aan het oriënteren, zo blijkt uit vaak toegevoegd commentaar. Ook geeft men dikwijls aan alleen 'interesse' te hebben in het boeddhisme, dus meer intellectuele belangstelling aan de dag te leggen. Daar leent onze Stichting zich zeer goed voor. Bovendien kan

men bedenken dat het boeddhisme bij uitstek een 'religie' is waarin het intellect altijd al een grote rol heeft gespeeld. Men denke aan de enorme hoeveelheid Abhidharma-literatuur, die sedert bijna tweeëneenhalfduizend jaar geproduceerd is en die uiterst verstandelijke filosofische en psychologische analyses omvat.

Tijdschrift

4. Ons tijdschrift Saddharma valt bij een ruime meerderheid in de smaak. We zullen rekening houden met de vele suggesties die gegeven zijn om de layout van het tijdschrift te verbeteren.

5. Het nieuwe jasje waarin Saddharma over enige tijd gestoken zal worden, brengt met zich mee dat abonnement en donateurschap vermoedelijk worden losgekoppeld. De meerderheid van de donateurs staat hier positief tegenover. Hoe deze loskoppeling precies zal geschieden, is nog in studie. Aan de hand van een Duits voorbeeld is het bestuur zich aan het beraden.

6. Slechts 23% van de respondenten vraagt om meditatietraining. Dit gegeven versterkt het in het bovenstaande gegeven vermoeden dat er van de Stichting vooral een intellectuele benadering van het boeddhisme gevraagd wordt. Velen zoeken meditatietraining en spirituele begeleiding elders en anderen hebben aan dit laatste geen behoefte.

7. Toch wil 46% van de ondervraagden deelnemen aan studie- c.q. meditatiegroepjes in hun omgeving, zo die mochten bestaan of gesticht worden. Een bijna even groot aantal mensen heeft daar echter in het geheel geen behoefte aan. Het bestuur zal dit gegeven gebruiken bij nadere overwegingen met betrekking tot de regionale kringen.

Tot slot willen wij allen bedanken die aan de enquête hebben meegewerkt. Het bestuur heeft door de verkregen antwoorden - en de vaak zeer uitgebreide toelichtingen - zeker een duidelijker kijk gekregen op wat er aan verwachtingen en meningen onder onze donateurs leeft. Wij zullen hiermee zoveel mogelijk rekening houden bij de uitstippeling van ons beleid. □

BOEDDHISTISCHE LEEFGEMEENSCHAP TIDORP OPGEHEVEN

De boeddhistische leef- en werkgemeenschap Tidorp in Haamstede, op Schouwen-Duiveland, is na bijna 18 jaar opgeheven. De grote inspirator van Tidorp, Bruno Mertens (79), is verhuisd van Zeeland naar Rotorua in Nieuw-Zeeland. Zoals hij twee maanden geleden, kort voor zijn vertrek uit Tidorp, liet weten: "Binnenkort ben ik definitef weg, wel nu nog even op een andere plek op onze aarde."

Bruno Mertens, aanvankelijk architect, besloot in 1976 na jaren van steeds intensievere verdieping in de boeddhistische levenshouding - hij verbleef ook enige tijd als monnik in Thailand - een gemeenschap te stichten met de doelstelling: "Het scheppen van een leef- en werkklimaat waarbij de verantwoordelijkheid van de mens ten opzichte van zijn omgeving en van zichzelf de hoogste prioriteit heeft".

Tidorp was een verzameling van gebouwtjes en caravans op anderhalve hectare bij het natuur- en duingebied in de Kop van Schouwen, met een boomgaard, moestuin en imkerij. Maar het was vooral een leefgemeenschap van Bruno Mertens en zijn wisselende medebewoners. Tijdens het hele bestaan van Tidorp is de hand gehouden aan de oorspronkelijke uitgangspunten.

Harmonie

"Alle werkzaamheden zijn erop gericht de harmonie met de natuur te bewaren en te herstellen. Van iedereen die zich verbindt met Tidorp wordt een bereidheid tot dienen verwacht, en een open, vriendelijke en natuurlijke leefwijze. Naast werkzaamheden in de biologische groentetuin en de boomgaard en ambachtelijke werkzaamheden op het eigen terrein in de bouwsector (...) vergen werkzaamheden voor mensen, dieren en planten die onze hulp nodig hebben onze aandacht.

"De boeddhistische vipassana-meditatie is het uitgangspunt voor alle dagelijkse activiteiten. Zo wordt de dag begonnen met een ochtendreiniging bij de bron, met trimmen en met de meditatie." Een tv-uitzending van de NCRV liet vorig jaar zien dat deze aanpak onveranderd was gebleven.

Bruno Mertens is in diverse opzichten een onnavolgbare figuur. Als inspirator van Tidorp was hij uniek. Het is dan ook logisch dat er een einde is gekomen aan zijn leef- en werkgemeenschap in Haamstede nadat hij had besloten, op uitnodiging van enkele vroegere bewoners van de Schouwse nederzetting, zijn leven te vervolgen aan de andere kant van onze aardbol.

JdB

WILDE GANZEN NAAR KATHMANDU

Een van de plaatsen waar Tibetanen buiten hun eigen land een nieuw bestaan hebben opgebouwd is Bouddha, Kathmandu, in Nepal. Thrangu Rinpoche, vroeger hoofd van een klooster in Tibet, heeft er een school opgezet voor jongens en meisjes van 5 tot 16 jaar, zowel van Nepalese afkomst als van Tibetaanse ouders.

De bedoeling is dat de kinderen in de school wonen en er zodanig worden opgevoed dat zij later zelfstandig in hun levensonderhoud kunnen voorzien. Thuis lukt het leren meestal slecht doordat hun moeders dikwijls de steun van een man in het gezin missen en de omgeving zich niet leent voor het maken van huiswerk.

Thrangu Rinpoche heeft veel succes met deze Shree Mangal Dvip School. De toeloop is groot en de school wordt sterk uitgebreid. De hulporganisatie Wilde Ganzen in Hilversum tracht nu 30.000 gulden bijeen te brengen voor het aanbrengen van sanitaire voorzieningen, de aankoop van meubilair voor een eetzaal en de aanschaf van een bed en kastje voor ieder kind.

Donaties kunnen worden gestort op giro 40.000 van de Wilde Ganzen, Hilversum, met vermelding 'Dvip School'. Giften die voor eind mei binnenkomen, zullen door de hulporganisatie worden verdubbeld. "Bedenk dat een gift die voor u klein is in Nepal een groot effect heeft. Het leven van veel jonge mensen zal erdoor veranderen en zij zullen u dankbaar zijn," aldus Caroline Hissink namens Thrangu Rinpoche.

DRAAIING VAN HET RAD VAN DE LEER

In mei verschijnt:
Boeddha's Tweede Draaiing van het Rad van de Leer; teksten over Perfectie van Inzicht en Vaardigheid in Middelen. Vertaald en van verklarende noten voorzien door Jan de Breet, met een inleiding door Jan de Breet en Rob Janssen.

Uitg. Kern Institute, Leiden (Kern Institute Miscellanea 8).
Prijs f.18,50; voor donateurs van de Stichting Vrienden van het Boeddhisme f.12,50.
U kunt het boek bestellen door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgiro 129537 t.n.v. Vereniging Vrienden van het Instituut Kern, Witte Singel 25, 2311 BG Leiden.

BOEKEN

PAD NAAR HET ECHTE GENOT

Lama Thubten Yeshe, *Introductie in Tantra; een visie van heelheid.* Engelse bew. Jonathan Landaw, Ned. vert. Margot Kool-Stumpel. Uitg. Maitreya, Emst 1993. ISBN 90-71886-06-9. Prijs f.29,50.

Rond tantra hangt voor velen uit andere boeddhistische tradities een enigszins geheimzinnig waas. Wie opheldering wenst, moet *Introductie in Tantra* lezen. Het is een systematische, heldere en levendige uiteenzetting van een man die gezaghebbend kon spreken over alle bewustzijnsstadia, tot en met de hoogste gelukzaligheid.

Lama Yeshe richtte in 1975 de Federation for the Preservation of the Mahayana Tradition (FPMT) op, die nu meer dan zeventig centra over de hele wereld telt. Tot zijn dood in 1984 reisde hij, meestal met zijn leerling Lama Thubten Zopa Rinpoche, van centrum naar centrum om les te geven.

Lama Thubten Yeshe had het hoogste niveau van geestelijke ontwikkeling bereikt, zodanig dat hij, zoals wordt beschreven in het nawoord, bij zijn sterven het doodsproces en de daarop volgende stadia bewust en volledig onder controle kon meemaken.

Voor de Vrienden van het Boeddhisme sluit het boek uitstekend aan op de voordracht over tantra, die de vertaalster, Margot Kool, op de lentebijeenkomst van 12 maart jl. in Den Haag heeft gehouden.

Het tantrische pad leert de beoefenaar zich nu al in te leven in het denken, spreken en handelen van een volledig verlichte boeddha. In de meditatie wordt de geest niet leeg gemaakt, zoals in Zen, maar visualeert de beoefenaar zichzelf bijvoorbeeld als de bodhisattva Mañjusrî (in het boek ongeveer fonetisch Mandjoeshrie), met het zwaard van de onderscheidende wijsheid in de ene hand en het boek van de Perfectie van Wijsheid in de andere.

In plaats van genot en verlangen te zien als iets dat we moeten vermijden, zoals in het Theravâda, wil de beoefenaar van tantra de ervaring van alledaags verlangen en genot juist gebruiken als hulpmiddel om de allergrootste gelukservaring van heelheid of Verlichting te bereiken.

De Verlichting wordt dan ook niet verbeeld door een sereen glimlachende Boeddha in meditatiehouding, maar door de innige vereniging van de meditatie-boeddha met een vrouwelijke partner. Met deze voorstelling wordt het gelukzalige bewustzijn van de

volledige eenwording van wijsheid en leegte (non-dualiteit) tot uitdrukking gebracht.

Het doel van tantra is in wezen hetzelfde als dat van Zen of Theravâda - in de woorden van Lama Thubten Yeshe: "ons vol zelfmedelijden zittende, verstikkende begrip van 'ego' te verbrijzelen". Dan kunnen wij "de latent in ons zenuwstelsel aanwezige explosie van gelukzalige energie ervaren en daardoor ons potentieel voor volledige verlichting", met als uiteindelijk doel "onze toewijding aan het welzijn van anderen".

In het nawoord beschrijft de bewerker, Jonathan Landaw, de omstandigheden waaronder Lama Thubten Yeshe op 3 maart 1984 in een ziekenhuis in Los Angeles stierf en hetgeen erop volgde. Lama Yeshe mediteerde nog vele uren nadat zijn hart was gestopt en westerse artsen hem dood hadden verklaard.

Op 12 februari 1985 reïncarneerde hij als het kind van een Spaans echtpaar in de buurt van Granada. Veertien maanden later werd het kind, Eusel (Helder licht) genaamd, door de Dalai Lama officieel erkend als de incarnatie van Lama Yeshe. 'Little Yeshe' studeert nu als Lama Eusel Rinpoche in het Sera-klooster in Zuid-India. *JdB*

ZOEKEN NAAR DE OS

Hugo M. Enomiya-Lassalle, *De os en zijn hoeder; Zen-bezinning*. Ankh-Hermes, Deventer 1993. ISBN 90-202-4081-1. Prijs f.39,50.

Op de 92-ste verjaardag van de beroemde jezuïet en zen-meester Enomiya-Lassalle, 11 november 1989, schreef Bogdan Snela het voorwoord van de bundel observaties en overdenkingen uit diens rijke leven, *De os en zijn hoeder*. Hij zette er een uitspraak van de zen-meester Kôun Yamada boven: "Zen is als een kopje thee. Voor de christen smaakt het precies hetzelfde als voor de boeddhist." Snela typerende daarmee treffend zowel de door hem samengestelde bundel als de de auteur, Enomiya-Lassalle.

De teksten van Lassalle zijn in honderd afleveringen, geïllustreerd met penseelschilderingen van Tatsuhiko Yokoo en calligrafieën van Yoshikoo Yokoo, aaneengeregen met als leidraad het bekende zen-verhaal van de Tien afbeeldingen van de os. De os symboliseert de boeddhanatuur. De weg van het zoeken, vinden, temmen en vergeten van de os is de weg naar en voorbij de beleving van satori, Verlichting.

Het is een aardige manier om enige structuur te brengen in de

losse, zeer gevarieerde verhaaltjes en overpeinzingen die Lassalle gebruikte om de mentale instelling van de zen-beoefenaar, die zo moeilijk in woorden is over te brengen, voelbaar te maken. Hij put uit de zen-traditie, maar hier en daar evengoed uit die van het christendom.

Hoe Lassalle zen en christendom in zichzelf met elkaar wist te rijmen, wordt niet beredeneerd uiteengezet. Maar hij geeft soms wel een impressionistische aanduiding.

Zo schrijft hij: "Christenen die reeds langer mediteren, vinden in zichzelf een andere benadering tot de Heilige Schrift. Ze schouwen als het ware de werkelijkheid achter de woorden en begrippen. De christen ontmoet de Christus rechtstreeks, wat toch uiteindelijk het doel is van Kerk en theologie. Men zou kunnen zeggen: geloof en schouwen gaan samen."

Sommige niet-christenen zullen de indruk hebben dat deze rijmpoging op zijn best leidt tot kreupelrijm. Lasalle lijkt met vastere stem te spreken als hij vertelt over zen zonder er het christendom bij te halen. En dat maakt van deze fraai uitgevoerde bundel een mooi boek.

JdB

ZEN-MEISTER

Jacques Benoit, *Meester Eckehart;* inleiding en bloemlezing. 3e dr. Ankh-Hermes, Deventer 1993. ISBN 90-202-7518-6. Prijs f.24,50.

Sinds D.T. Suzuki's essay 'Meister Eckhart and Buddhism', in zijn *Mysticism, Christian and Buddhist* uit 1957, wordt de dertiende-eeuwse christelijke mysticus beschouwd als een halve zenboeddhist. Enomiya-Lassalle haalt in zijn hierboven genoemde boek o.m. Eckeharts uitspraak aan dat men 'God moet loslaten omwille van de Godheid' en concludeert: "Hoe men Eckhart ook interpreteert, hij staat in ieder geval dichter bij het zenboeddhisme dan de traditionele theologie."

Wat zegt Jacques Benoit? "Zonder nu Eckehart zó te willen interpreteren als zou zijn mystiek in wezen op verschillende vormen van oosterse mystiek inspelen zijn er ontegenzeggelijk aanknopingspunten daarvoor in zijn werk te vinden. Aldus bij het Zenboeddhisme wat betreft de onthechting aan de materie en het slechts zwijgend verstaan van de onzegbare Waarheid."

Aan de hand van de (terecht herdrukte) bloemlezing uit het werk van Eckehart kan de lezer zelf oordelen. De bibliografie is helaas niet

bijgewerkt. Sinds de vorige druk verschenen o.a.: M. van den Brandt, *De zielevonk bij Meister Eckhart. (Nijmegen 1985) en E. Albrecht, Het eeuwige Nu; een ontmoeting met Meester Eckhart.* (Hillegom 1986). *JdB*

BEVRIJD VAN ALLE VERWARRING

Dennis Genpo Merzel, *Het oog slaapt nooit; naar de kern van zen.* Bewerkt door Stephen Muho Proskauer, met een voorwoord van Nico Tydeman. Ankh-Hermes, Deventer 1993. ISBN 90-202-5157-0. Prijs f.29,50.

Pure zen, deze veertien commentaren van de Amerikaanse zen-meester Dennis Genpo Merzel. Tenminste, voor zover zen in woorden is aan te duiden. De laatste zinnen van het boek zijn: "Woorden! De weg kan niet door taal worden uitgedrukt, want zij kent geen gisteren, geen morgen, geen vandaag."

De commentaren gaf Merzel tijdens sesshins fris van de lever in reactie op het voorlezen van telkens een strofe uit het Chinese gedicht *Hsin hsin ming,* van de derde zen-patriarch, Sosan Zenji. Deze 'verzen over de geest van vertrouwen' staan te boek als het eerste zen-gedicht.

Merzel praat over zen als iets van alledag, niks zweverigs of exotisch. Het is vaak eenvoudig gezegd, maar in drie woorden kan een bijna onmogelijke opgave worden gegeven, zoals: "Streef niets na." Dat is een veelvuldig onderwerp van Merzel, en al lezend krijg je soms het idee: misschien kán het!

Nico Tydeman, al meer dan tien jaar leerling van Genpo Sensei (de woordenlijst achterin levert de vertaling: leraar), beschrijft in zijn voorwoord heel duidelijk wat de nabijheid van de leraar betekent. Het gaat niet alleen om wat hij zegt. Hij is aanwezig als de persoonlijke belichaming van de dharma zelf: 'Wie de leraar ziet, ziet de dharma.'

De klassieke vergelijking over de verhouding leraar-leerling luidt: zoals men een steen polijst met behulp van een andere steen, zo schuurt de leerling-steen zich tegen de meester-steen totdat hij na een langdurig en soms pijnlijk slijpproces onbelemmerd gaat glanzen.

Maar ook de lezer van Merzels commentaren kan een hoop van hem opsteken. *JdB*

BOEDDHISTISCHE AGENDA

Buddhavihara, Amsterdam

3-5 juni: meditatieweekend.

Voorts elke maandag en donderdag 18.00-20.00 uur: meditatiebijeenkomst.

Inl.: Buddhavihara, St. Pieterspoortsteeg 29, 1012 HM Amsterdam. tel. 020-6264984 (Joke Hermsen).

Buddhavihara, Den Ilp

18-19 juni: meditatieweekend.

11-21 aug.: intensieve meditatieretraite o.l.v. de eerw. Mettavihari, de Volksabdij, Ossendrecht.

Voorts geregelde meditatiebijeenkomsten in Groningen, Leeuwarden, Leiden, Maastricht, Rotterdam, Tilburg, Utrecht en Zwolle.

Inl.: Buddhavihara, Den Ilp 38, 1127 PC Den Ilp (gem. Landsmeer), tel. 02908-26883.

Dharmadhatu, Amsterdam

Wekelijks meditatiebijeenkomsten en cursussen.

Inl.: Dharmadhatu, 1e Jacob van Campenstraat 4, 1072 BE Amsterdam, tel. 020-6794753 of 020-6228120.

Kagyu Rintchen Gyamtso Ling

3-5 juni: lenteretraite met Lama Karta, in de Soefi Tempel, Sportlaan, Katwijk a/Zee. Lama Karta, afkomstig uit het klooster van Sonada (Darjeeling, India), is verbonden aan het Tibetaanse studie- en retraitecentrum Yeunten Ling in Huy (België).

Inl.: Tibetaans Instituut Kagyu Rintchen Gyamtso Ling, Zijlweg 79, 2013 DD Haarlem, tel. 023-420955.

Kanzeon Zen Centrum Nederland

In Amsterdam: zazen-weekend 24-26 juni; elke dinsdag- en donderdagavond zazen-bijeenkomst.

Wekelijkse zazen-bijeenkomsten worden voorts gehouden in Enschede, Den Haag, Hoorn, Leiden, Nijmegen en Rotterdam.

Inl.: Kanzeon Zen Centrum Amsterdam, Kraijenhoffstraat 151, 1018 RG Amsterdam, tel. 020-6276493/ 6187922.

Maha Karuna Zen-groepen

30 april: zazen-dag o.l.v. Ton Lathouwers, Laan van Meerdervoort 358, Den Haag; inl. Bep van de Velde, tel. 070-363 6124.

21 mei en 23 juli: zazen-dag o.l.v. Ton Lathouwers, Albertinum, Heyendaalseweg 121, Nijmegen; inl. tel. 080-229844.

Geregelde bijeenkomsten voorts in Breda, Den Haag, Noord-Limburg en een aantal plaatsen in België. Inl.: Van Schoonebekestr. 186, B-2018 Antwerpen, tel. (09-32-)(0)3-237 3718.

Maitreya Instituut

29 april-6 mei: Groene Tara-retraite o.l.v. Thubten Lodreu (Hermes Brandt).

6-8 mei: Lam Rim: Wijsheid, door Geshe Sonam Gyaltsen (vert. Hans van den Bogaert).

11-25 mei: Witte Tara-retraite o.l.v. Geshe Sonam Gyaltsen.

1-12 juni: Lam Rim: Inleiding in tantra en retraite-advies, door Geshe Sonam Gyaltsen.

20 juni-1 juli: Thangka-schildercursus door Andy Weber; onderwerp: Boeddha Sakyamoeni op de troon, geflankeerd door Sharipoetra en Moudgalyana.

1-15 juli: Lam Rim-meditatiecursus door Geshe Sonam Gyaltsen.

22-29 juli: Lam Rim-retraite: de stadia van het pad naar de Verlichting, ingeleid door Geshe Sonam Gyaltsen.

Lezingen door Dagpo Rinpochee: 2 en 3 juni: Pax Christi Stiltecentrum, Utrecht (02998-1356/02990-39693); 3 juni: Yogahuis, Baarn (030-250895); 4 juni: Bethaniënklooster, Barndesteeg 6b, Amsterdam (inl. zie Utrecht); 5 juni: De Heuvel, Grote Kerkplein 5, Rotterdam

(010-4512646).

Nadere inl.: Maitreya Instituut, Heemhoeveweg 2, 8166 HA Emst, tel. 05787-1450.

Nyingma Centrum Nederland

28-29 mei: werkweekend Werken aan verandering; begeleiding Ruud Lankrijer.

4-5 juni: weekend RTK, Verwondering, helderheid en intimiteit; begeleid. Joleen Vries en/of Robert Hartzema.

20-25 juni: werkweek Samen werken; begeleid. Ruud Lankrijer en Gerard Gijtenbeek.

Internationale Zomerretraite:

1-4 juli: Kum Nye, Touching nurturing feelings; begeleid. Wil van der Hulst en Caroline van Eelen;

5-8 juli: The creativity of time, space and knowledge; begeleid. Robert Hartzema.

Zomerretraite in Haarlo:

8-12 juli: Kum Nye; begeleid. Wil van der Hulst, Caroline van Eelen;

13-17 juli: Ruimte, Tijd, Kennis; begeleid. Robert Hartzema.

Cursussen Kum Nye worden gegeven in Den Bosch, Den Haag, Leiden, Utrecht en Zoetermeer. Inl. over deze en vele andere activiteiten: Nyingma Centrum, Reguliersgracht 25, 1017 LJ Amsterdam, tel. 020-620 5207.

De Tiltenberg

16-18 sept.: Conferentie boeddhisme-christendom: 'Wat hebben christendom en boeddhisme te bieden in een geseculariseerde cultuur?' Sprekers: prof.dr. J. Swijngedouw, prof.dr. I. Bulhof, dr. M. Grey, dr. H. de Wit.

Inl.: De Tiltenberg, Zilkerduinweg 375, 2114 AM Vogelenzang, tel. 02520-17044.

Vipassana Groningen

12-15 mei: miniretraite; begeleid. Frits (Jhananando) Koster.

24-26 juni: meditatieweekend o.l.v. Frits (Jhananando) Koster en Joke Hermsen.

Inl.: tel. 050-276051 of 050-775562 (Karina Rol).

VWBO

De Vrienden van de Westerse Boeddhisten Orde organiseren de volgende activiteiten.

11-15 mei: vierdaagse retraite met Tai Chi, o.l.v. Khemasiri, m.m.v. de Tai Chi-leraar Sthirananda uit Engeland.; Snijdersteeg 6, Rhenen (Achterberg);

14-22 juli: zomerretraite, ook in Rhenen.

Inl.: VWBO-Centrum, Khemasiri, Montevideodreef 12, 3563 BE Utrecht, tel. 030-620268.

Zenkluizen in de Eifel

2- 8 mei: daisesshin.

9-13 mei: sesshin.

14-20 mei: daisesshin.

Alle sesshin o.l.v. Adelheid Meutes-Wilsing en Judith Bossert, Dharmâcarya.

Inl.: Zenkluizen in de Eifel, Huffertsheck 2, D-54619 Lauzerath, tel.0(949)6559/467. □

De Boeddha-figuur op het omslag stelt Amida voor, de Boeddha van het Oneindige licht, gezeten in de handhouding van meditatie.
Het achttiende-eeuwse Japanse beeld bevindt zich in het Rijksmuseum voor Volkenkunde te Leiden. Foto Else Madelon Hooykaas.

